

HISTORY OF THE STUDY OF ANCIENT CITIES OF CENTRAL ASIA IN THE YEARS OF INDEPENDENCE

Hakimov Abdumuxtor Abduxalimovich ¹

¹ Senior Lecturer, Department of History of Uzbekistan, Andijan State University, Ph.D.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.4762214>

ARTICLE INFO

Received: 1st May 2021

Accepted: 5th May 2021

Online: 10th May 2021

KEY WORDS

Central Asian civilization, Southern Turkmenistan, Northeast Iran, Southern Uzbekistan, Margiana, Bactria. Khorezm, Fergana Valley, Pamir-Fergana expedition, Chust culture, Afrosiyob, Jarqo'ton, Academy of Material Culture, urbanization.

ABSTRACT

This article analyzes the study of the Bronze-Early Iron Age cities of Central Asia during the years of independence and the study of data on the history of ancient urban culture by archaeologists. The article also explains that archaeologists have argued that the ancient cities of Central Asia were among the largest cities that made a worthy contribution to the development of world civilization.

ЎРТА ОСИЁ ҚАДИМГИ ШАҲАРЛАРИНИНГ МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ЎРГАНИЛИШИ ТАРИХИ

Ҳақимов Абдумухтор Абдухалимович ¹

¹ Андижон давлат университети Ўзбекистон тарихи кафедраси катта ўқитувчиси, Т.ф.ф.д (PhD)

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 1-May 2021

Ma'qullandi: 5-May 2021

Chop etildi: 10-May 2021

KALIT SO'ZLAR

Ўрта Осиё цивилизацияси, Жанубий Туркменистон, Шимолий-шарқий Эрон, Жанубий Ўзбекистон, Марғиёна, Бақтрия. Хоразм, Фарғона водийси, Помир-Фарғона экспедицияси, Чуст маданияти, Афросиёб, Жарқўтон, Моддий маданият академияси, урбанизация.

ANNOTATSIYA

Ушбу мақолада, Ўрта Осиёнинг бронза-илк темир даври шаҳарларининг мустақиллик йилларида ўрганилиши ва қадимги шаҳар маданияти тарихи ҳақидаги маълумотлар археологик тадқиқотчилар тамонидан ўрганилиши таҳлил қилинган. Шунингдек, мақолада Ўрта Осиёнинг қадимги шаҳарларини жаҳон цивилизацияси ривожига муносиб ҳисса қўшган йирик шаҳарлардан бўлганлиги археологик тадқиқотчилар тамонидан асослаб берилганлиги ёритилган.

Мустақиллик йилларида минтақа худудидаги шаҳарларнинг шаклланиши ва ривожланиши масалаларини ўрганиш янги поғонага кўтарилди. Бунга энг аввало, тарихий жараёнлар тараққиётига формацияли ёндашувдан воз кечилганлиги муҳим туртки бўлди. Бу даврда урбанизация тарихининг бошланишида турли синфлар ўртасидаги ўзаро зиддиятлар эмас, балки, жамият тараққиётининг зарурий эҳтиёжлари асосий омил эканлиги тўғрисидаги хулосалар турли нашрларда ўз аксини топди¹.

XX асрнинг 90-йилларидаги илмий изланишлар асосан шу даврга қадар амалга оширилган тадқиқотларнинг умумлаштирилиши, қиёсий таҳлилни ўзида акс этади. Жумладан, А.А. Асқаров илмий мактаби аъзолари томонидан давом эттирилган тадқиқотлар натижасида Жанубий Ўзбекистон худудларида илк шаҳарсозлик маданияти тарихига оид маълумотлар доираси анча кенгайди.

1993 йилда А.А. Асқаров ва Т.Ш. Шириновлар ҳаммуаллифлигида чоп этилган монография муҳим аҳамиятга эга бўлди². Мазкур асарда Ўрта Осиёнинг жанубида шаҳарсозлик маданиятининг вужудга келиши бронза даври билан боғланиб, ушбу масала бўйича мавжуд ёндашувлар таҳлил қилинган.

Марғиёна ва Бактрия ёдгорликларидан топиб текширилган археологик материаллар диссертацияларда таҳлил этилди³. Бу тадқиқотлар илк шаҳарлар ўрганилиши тарихида янги босқични юзага келишига, шунингдек, кўп йиллик тадқиқот натижаларининг қайта кўриб чиқилишига асос бўлди.

М.М. Мамбетуллаев Хоразм худудларида шаҳар тараққиёти масалаларини комплекс ўрганиш натижасида воҳада урбанизация жараёнларининг юқори босқичи илк темир даврига тўғри келганлигини ҳамда мазкур даврда Қўзалиқир қўҳна шаҳри бунинг исботи эканлигини таъкидлаб ўтди⁴. Шунингдек, тадқиқотчи томонидан воҳадаги урбанизация жараёнларининг кейинги босқичлари ҳам махсус даврларга ажратилди.

Бу давр Хоразм моддий маданиятини ўрганган тадқиқотчиларнинг эътироф этишларича, Хоразмдаги ўзига хос маданият соҳиблари Жанубий Туркменистон ва Шимоли-Шарқий Эрон худудларидаги қадимги деҳқончи-лик цивилизациялари билан узвий алоқада бўлганлар⁵. Ю.А. Рапопортнинг фикрига кўра, бу ҳолат архаик Хоразм кўчманчи аҳолисининг минтақа жанубидаги цивилизация ютуқларидан фойдаланиши учун кенг имкониятлар яратиб, мил.авв. VII – VI асрларда Қадимги Хоразм давлати

¹ Ртвеладзе Э.В. Цивилизации, государства культуры Центральной Азии. – Ташкент, 2005; История государственности Узбекистана / Отв. ред. ЭВ. Ртвеладзе, Д.А. Алимова. – Ташкент: Узбекистан, 2009. – Т. 1; Қадимги давлатчилик ва урбанизация (тарихий лавҳалар) / Маъс. муҳаррир. Р.Х. Сулаймонов. – Тошкент: Mumtoz so'z, 2010 ва бошқ.

² Асқаров А.А., Ширинов Т.Ш. Ранняя городская культура эпохи бронзы юга Средней Азии. – Самарканд: Институт археологии АН РУз, 1993. – 162 с.

³ Мамедов М. Памятники эпохи бронзы и раннего железа Бактрии и Маргианы: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Алма-Ата, 1991. – 25 с.; Ширинов Т. Раннегородская культура эпохи бронзы Юга Средней Азии: Автореф. дисс. ... док. ист. наук. – М., 1993. – 49 с.

⁴ Мамбетуллаев М. Хорезм и контакты с кочевниками // В сб: Археология и история Центральной Азии. – Самарканд, 2004. – С. 97-102.

⁵ Вайнберг Б.И. Памятники Куюсайской культуры // Труды ХАЭЭ. – М.: Наука, 1979. Т. XI. – С. 7-76.

пайдо бўлишига туртки бўлган эди⁶. Бу жараён аввало, Сариқамишолди худудларида кўзга ташланади ва бу худудлар Хоразм шаҳарсозлигининг бошланиши билан боғланади.

Хоразм археологик-этнографик экспедициясининг тадқиқотлари туфайли бу худудлардан архаик даврга оид 400га яқин аҳоли пунктлари ва йирик канал излари аниқланган. Булар орасида ўзида шаҳарсозлик белгиларини акс эттирган энг йирик ёдгорлик – Кўзалиқир кўхна шаҳри ҳисобланади. Тадқиқотчиларнинг фикрича, Хоразм шаҳарсозлик маданияти айнан Кўзалиқирдан бошланади⁷.

Б.И. Вайнберг Кўзалиқир қадимги Хоразмдаги ҳимоя деворлари билан ўраб олинган, маъмурий функцияларга эга бўлган меъморий ёдгорликни ўзида акс эттиришини аниқлади. Шунингдек, Кўзалиқир Ўрта Осиёнинг бошқа шаҳарлари каби воҳанинг мустақамланган ҳарбий-сиёсий маркази бўлганлиги кузатилди⁸.

Б.Ж. Эшовнинг фикрича, айнан мана шу даврдан бошлаб, Шарқий Орол бўйида ярим кўчманчи чорвадор хўжалик маданий шакли устунлик қилган бўлса, Амударёнинг жанубий ўзанларида юқори даражадаги сунъий суғоришга асосланган ўтроқ деҳқончилик хўжаликлари ҳал

қилувчи аҳамиятга эга бўлган⁹. Мил.авв. I минг йилликнинг иккинчи чорагига келиб Оролбўйида хунармандчиликнинг алоҳида хўжалик сифатида ажралиб чиқишининг дастлабки белгилари кузатилади. Ортиқча маҳсулотнинг кўпайиши эса мулкий ва ижтимоий табақаланиш учун имкониятлар яратади¹⁰.

Мустақилликнинг дастлабки йилларида фанга татбиқ этилган янги археологик материаллар, уларнинг аҳамияти ва қадимги тарих муаммоларининг ўрганилишидаги янги ёндашувлар вужудга келиши масаласи А. Асқаровнинг мақолаларида ўз аксини топган¹¹.

XX асрнинг 90-йиллари ва XXI аср бошларида археологик ва ёзма манбалар таҳлили асосида Суғдиёна худудларидаги урбанизация жараёнларининг шаклланиши масаласини нисбатан тўлиқ ўрганиш М.Х. Исомиддинов томонидан амалга оширилган бўлиб¹², бу олимнинг асосий эътибори Афросиёб, Кўктепа ва Ерқўрғон кўхна шаҳарларига қаратилди.

Самарқанддан 30 км ғарбда жойлашган Кўктепа кўхна шаҳри харобаларининг очилиши Суғдиёна қадимги шаҳарлари ҳақидаги маълумотларнинг янада кенгайишига имкон яратди¹³. Тадқиқотлар натижасида

⁶ Рапопорт Ю.А. Краткий очерк Хорезма в древности // Приаралье в древности и средневековые. – М.: Наука, 1998. – С. 28-41.

⁷ Вишневская О.А., Рапопорт Ю.А. Гордище Кюзелигыр. К вопросу о ранней истории Хорезма // ВДИ. – М., 1997. – № 2. – С. 150-173.

⁸ Вайнберг Б.И. Изучение памятников Присарыкамышской дельты Амударьи в 70-80-х годах // Скотоводы и земледельцы Левобережного Хорезма (древность и средневековые). – М.: Наука, 1991. – С. 26-38.

⁹ Эшов Б. Цивилизация тизимида илк шаҳарлар. – Тошкент, 2004. – Б. 117.

¹⁰ Итина М.А. История степных племен Южного Приаралья. // Труды ХАЭЭ. Т. X. – М., 1977. – С. 167, 193, 237.

¹¹ Асқаров А.А. Ўрта Осиё қадимги дунёсининг асосий хусусиятлари // Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. (Кейинчалик - ЎИФ). – Тошкент, 1994. – № 6. – Б. 31-35; Ўша муаллиф. Мустақиллик йилларида тарих, археология ва этнология // ЎИФ. – Тошкент, 1996. – № 6. – Б. 63-73.

¹² Исомиддинов М.Х. Сополга битилган тарих. – Тошкент: Фан, 1993. – Б. 96; Ўша муаллиф. Истоки городской культуры Самаркандского Согда. – Ташкент: Изд.им. А.Кадыри, 2002. – С. 34.

¹³ Исомиддинов М.Х. Истоки городской культуры. Самаркандского Согда. ... – С. 35.

топилган моддий ашёлар Афросиёб топилмалари билан солиштирилганда Кўктепа илк темир даврига оид бўлиб, илк шаҳарсозлик маданиятини ўзида акс эттиради деган хулосага келинди¹⁴. Бир неча маданий қатламдан иборат бўлган кўхна шаҳарда олиб борилган янги тадқиқотлар Суғдиёна қадимги шаҳарсозлиги учун қимматли маълумотлар берди, жумладан, Кўктепанинг мудофаа тизими ва ички тузилиши ўрганилди¹⁵.

Кўктепадаги уй-жойлардан қўлда ишланган нақшли сополлар, ёрғучоқлар, тош ўроқлар топилган. Ёдгорликдаги моддий маданият мажмуаси сўнги бронза ва илк темир асри Фарғона ва Чочдаги Чуст¹⁶ ва Бурғулик¹⁷ маданий мажмуалари билан ўхшашлик топади. Бу ердан тўғри бурчакли хом ғиштдан қурилган ҳоким қароргоҳи бўлганлиги тахмин қилинаётган маҳобатли иншоот бунёд этилган. Ушбу мажмуанинг бунёд этилиши мил.авв. VII асрнинг бошлари билан белгиланган¹⁸. Кўктепанинг йирик ўлчамлари, йўлаклар – галерея шаклидаги ҳимоя тартибини ўз ичига олган мудофаа тизими, ҳукмдор қароргоҳини қамраб олган ички қурилишлар, йирик ибодатхона мажмуи уни Афросиёб сингари илк темир даври йирик шаҳарлари қаторига қўшиш учун асос бўлиб хизмат қилади. Шунга ўхшаш қурилишлар, бинокорлик усуллари Бактриядаги Қизилтепа ёдгорлигида кузатилади¹⁹.

¹⁴ Исомиддинов М.Х., Иваницкий Д.И., Иневаткина О.Н. Об обнаружении нового древнесогдийского городища // Города Центральной Азии на Великом шелковом пути: Тезисы докладов. – Самарканд, 1994. – С.33-34.

¹⁵ Исомиддинов М.Х. О дате основания Самарканда // ОНУ. – Ташкент, 1997. – № 5. – С. 62-67; Ўша муаллиф. Истоки городской культуры Самаркандского Согда. ... – С. 65-130.

¹⁶ Заднепровский Ю.А. Ошское поселение бронзового века // Известия АН Кирг. – Фрунзе: Знание, 1981. – № 2. – С. 41-49.

М.Х. Исомиддинов ўтган асрнинг 70-йилларида В.И. Спришевский томонидан Афросиёб ёдгорлигидаги очилган энг қадимги мудофаа девори қатламларини Кўктепа ибодатхонаси қатламлари билан солиштириш асосида мудофаа иншооти мил.авв. VIII – VII асрларга оид, деган хулосага келди²⁰.

Кейинги йилларда олиб борилган археологик изланишлар натижасида кўхна шаҳарнинг хронологияси, ижтимоий-иқтисодий ва маданий тарихига кўпгина аниқликлар киритилди. Афросиёбда узок йиллар тадқиқот ишлари олиб борган М.Х. Исомиддинов ёдгорликнинг энг қадимги қатламларини мил.авв. VII – VI асрнинг бошлари, ундан кейинги қатламларни эса мил.авв. VII – VI асрнинг биринчи ярми билан белгилади²¹.

М.Х. Исомиддинов Самарқанд Суғди ҳудудларида илк давлат уюшмалари ва шаҳарлар шаклланишида қуйидаги йирик омиллар шубҳасиз етакчи ўрин ўйнаганлигини таъкидлаб ўтади:

1. Ҳосилдор ерлар, серсув тоғ дарёлари ва илиқ иқлим шароити.
2. Юқори даражада ривожланган деҳқончилик ва ҳунармандчилик.
3. Металл-маъдан асосларининг мавжудлиги.
4. Воҳанинг қулай савдо йўллари устида жойлашганлиги.

¹⁷ Заднепровский Ю.А. Бургулская культура // Древности Туябугаза. – Ташкент: Фан, 1978. – С. 10-26.

¹⁸ Исамиддинов М.Х., Рапен К. К стратиграфии городища Коктепа // ИМКУ. – Самарканд, 1999. – Вып. 30. – С. 69-79.

¹⁹ Сағдуллаев А.С. Усадьбы древней Бактрии ... – С. 36.

²⁰ Исомиддинов М.Х. Истоки городской культуры Самаркандского Согда. ... – С. 87-89.

²¹ Исомиддинов М.Х. Истоки городской культуры..... –С.123.

5. Кўчманчи дашт ҳудудлар билан кўшничилик²².

Мустақиллик йилларида олиб борилган археологик тадқиқотлар Қашқадарё воҳасининг (Жанубий Суғд) қадимги шаҳарларини ўрганиш масалаларига ҳам кўпгина аниқликлар киритди. Р.Х. Сулаймонов раҳбарлигидаги тадқиқотларда Ерқўрғоннинг пастки қатламларидан мил.авв. IX – VII асрларга оид маданий қатламлар аниқланди. Шунингдек, Ерқўрғонда тўртта қурилиш даври мавжуд бўлганлиги ҳамда биринчи қурилиш даврига оид энг қадимги ҳимоя девори мил.авв. VIII – VII асрларда бунёд этилганлиги аниқланди²³. Р.Х. Сулаймонов Ерқўрғон ҳудудида мил.авв. IX – VIII асрларда вужудга келган ўтроқ аҳоли манзилгоҳи ҳам муҳофаа иншоотлари билан муҳофаза қилинган бўлиши мумкин, деган хулосага келди²⁴.

Ерқўрғон топилмалари ҳамда бу ерда очилган ҳоким саройи, шаҳар ибодатхонаси, даҳма ва мақбараларни²⁵ бошқа ҳудудлардаги топилмалар билан қиёслаб шундай хулоса чиқариш мумкинки, қадимги Суғд шаҳарлари меъморчилиги кўшни Бактрия ва Марғиёнанинг бронза ва илк темир асрига оид бой бунёдкорлик мероси билан уйғунлашиб, ўзига хос йўналишда давом этган.

Шарқий Қашқадарё (Китоб-Шаҳрисабз) воҳаси ҳудудларидан мил.авв.

I минг йилликнинг биринчи ярми ва ўрталарига оид шаҳарсозлик маданияти ҳақида янги маълумотлар олинди. Бу ҳудудлардаги Сангиртепа ва Узунқир ёдгорликлари Шўрбосой бўйида, воҳанинг энг йирик ва қадимий маданий-хўжалик ҳудудида жойлашган. Сангиртепадаги археологик-стратиграфик тадқиқотлар натижасида ёдгорликнинг шаклланиш тарихи, унинг ўзлаштирилиши ва ташландиқ ҳолга келиш босқичлари аниқланди. Ёдгорликнинг илк шаклланиш даври мил.авв. IX – VIII асрларга оид эканлиги, ушбу даврда бу ерда мустақкам паҳса девор билан ўралган йирик иншоот қад кўтарганлиги аниқланди²⁶.

Узунқирдаги археологик қазишмалар жараёнида ёдгорликнинг марказий қисмидаги шурфдан топилган мил.авв. VIII асрга оид сопол мажмуаси ушбу ёдгорликда ҳаёт мил.авв. I минг йиллик бошларида пайдо бўлганлигини исботлади²⁷.

XXI аср бошларида Сангиртепада тадқиқот ишларини давом эттирган М. Хасановнинг хулосаларига кўра, бу жойда мил.авв. IX – VIII асрлардан то V – IV асрларгача бўлган Бактриядаги Кучуктепа I-II-III даври сопол мажмуалари кузатилади. Шунингдек, ушбу ердан Суғдиёна ҳудудларида биринчи бўлиб Зардўштилик ибодатхонасининг қолдиқлари очилди²⁸.

²² Исомиддинов М.Х. Истоки городской культуры..... –С.131.

²³ Сулаймонов Р.Х., Хасанов М., Раимкулов А., Омельченко А. Эпоха Зардуштры и начало урбанизации древнего Нахшаба // *O'zbekiston tarixi*. – Ташкент, 2001. №3. – С.9-17.

²⁴ Сулейменов Р.Х. Древней Нахшаб. Проблемы цивилизации Узбекистана VII в. до н.э. – VII в. н.э. – Ташкент: Фан, 2000. – С. 133.

²⁵ Бу ҳақда тўлиқ маълумот олиш учун қаранг: Сулейманов Р.Х., Древний Нахшаб ... – С. 123-135.

²⁶ Лушпенко О.П. Древнеземледельческие поселения Южного Согда // *Средняя Азия и мировая цивилизация: Тезисы докладов конференции*. – Ташкент: Фан, 1992. – С. 79-80.

²⁷ Ўша асар.

²⁸ Хасанов М., Мехендали С. Раскопки на Сангиртепа в Кашкадарье // *Археологические исследования в Узбекистане*. 2003 год. – Ташкент: Институт археология АН РУз, 2004. – С. 182-186.

Ш.Т. Одилов Суғдиёнада, хусусан Бухоро воҳасида топиб текширилган илк темир даврига оид археологик маълумотларни қўшни худудлар билан солиштириб чуқур таҳлил этган²⁹. Тадқиқотчининг таъкидлашича, Бухоро воҳасида топилган ёдгорликлар алоҳида худудда жойлашган бўлиб, илк темир даврида бу худудда деҳқончилик маданияти шаклланади³⁰.

Суғдиёнада шаҳарсозликнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши масалаларига хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, илк шаҳарсозликнинг шаклланиши жамият тараққиётидаги ривожланиш билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, бу жараён узоқ ва босқичма-босқич даврларни ўз ичига олади. Суғдиёна шаҳарсозлигининг шаклланиши ва ривожланиши бунга ёрқин мисол бўлиш мумкин.

XX аср охири – XXI асрнинг бошларида Жарқўтон ёдгорлигида эришилган янги кашфиётлар натижасида Ўзбекистон тарихи фанига “илк шаҳар”, “шаҳар-давлат” каби иборалар кириб келди. Д. Хуфф ва Ш. Шайдуллаев томонидан олиб борилган тадқиқотлар Жарқўтон қалъасининг қурилиш усули, бинокорлик хусусиятларини аниқлаш

имконини берди. Илмий изланишлар давомида шаҳарда қалъа, сарой, ибодатхона ва ён-атрофда жойлашган саккизта катта патриархал жамоаларига тегишли уй-жойлар ўрганилди³¹. Ушбу тадқиқотлар Ўзбекистон худудларида илк шаҳарлар тарихи масаласида янги босқич юзага келишига, шунингдек, кўп йиллик тадқиқотлар натижаларининг қайта кўриб чиқилишига асос бўлди. Жумладан, Ш. Шайдуллаев томонидан бажарилган Жанубий Ўзбекистон илк темир даври ёдгорликларига бағишланган илмий ишлар диққатга сазовордир³².

XXI аср бошларида В.И. Сарияниди томонидан чоп этилган монография муҳим аҳамиятга эга бўлди³³. Бу ишда Мурғоб воҳаси – Марғиёна Ўрта Осиё шаҳарсозлик маданиятининг дастлабки ўчоқларидан бири сифатида талқин қилинди. Янги археологик маълумотларга асосланиб М. Мамедов Марғиёнадаги шаҳарсозлик маданиятига хос меъморчилик анъаналарини таҳлил қилди³⁴.

Фарғона водийсида урбанизация жараёнларига доир тадқиқотлар ЎзР ФА Археология институти олимлари томонидан давом эттирилди³⁵. Фарғонанинг илк урбанизацияси

²⁹ Адылов Ш.Т. На заре урбанизации и государственности в Бухарском оазисе // Бухара и мировая культура. Динамика культурного процесса в столицах восточных цивилизаций. Вып. 1. – Бухара, 1993. – С. 51-55.

³⁰ Адылов Ш.Т. Истоки и возникновение цивилизации и государственности в Западном Согде. // ОНУ. – Ташкент, 1998. - № 4. – С. 23.

³¹ Шайдуллаев Ш.Б., Хуфф Д. Некоторые результаты работ Узбекско-Германской экспедиции на городище Джаркутан // ИМКУ. – Самарканд, 1999. – № 30; Шайдуллаев Ш.Б., Хуфф Д., Рахимов К. Жарқўтон – 2002 // Ўзбекистонда археологик тадқиқотлар. – Тошкент, 2003. – Б. 31-33.

³² Шайдуллаев Ш.Б. Северная Бактрия в эпоху раннего железного века. – Ташкент: Фан, 2000. – Б. 200; Ўша муаллиф. Ўзбекистон худудида давлатчиликнинг пайдо бўлиши ва ривожланиш

босқичлари (Бақтрия мисолида).: Тарих. фан. док. ... дисс. автореферати. – Самарқанд: ЎзФА Археология институти, 2009. – Б. 21-23.

³³ Сарияниди В.И. Маргуш. Древневосточное царство в старой дельте реки Мургаб. – Ашхат, 2002.

³⁴ Мамедов М. Памятники эпохи бронзы и раннего железа Бактрии и Маргианы: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Алма-Ата, 1991. – 25 с.

³⁵ Матбобоев Б.Х. Фарғона қадимий шаҳарларини жойлашган ўрни муаммолари // ЎИФ. – Тошкент, 1995. –№ 9. – Б. 71-76; Ўша муаллиф. Ранний город Ферганы и вопросы начального этапа государственности // Археология и история культуры Средней Азии. – Ташкент, 2002. – С. 77-78; Ўша муаллиф. Ўзбек давлатчилигининг илк босқичларида Фарғона // Ўзбек давлатчилиги тарихида қадимги Фарғона. – Наманган, 2001. – Б.

тарихшунослиги масалалари А. Анарбоев томонидан махсус ўрганилди. Олимнинг таъкидлашича, Фарғонанинг урбанизацияси бўйича Ю. Заднепровский мутахассис сифатида бу давр шаҳарларининг белгилари сифатида куйидагиларни ажратади: катта майдон, ривожланган ҳимоя тартиби, истехком (қалъа)нинг мавжудлиги, деҳқончилик ҳудудлари ёки воҳаси маркази, дин ва ўзаро айирбошлаш маркази. Аммо, олим Чуст маданиятига оид аниқ аҳоли манзилгоҳларини изоҳлар экан, уларни баъзан “шаҳармонанд” (протогород), баъзан “илк шаҳар” (ранний город) деб белгилайди. Шунингдек, тадқиқотчи ўз ишларидан бирида Чуст ва Бургулик маданиятлари ибтидоий жамоа даври маданиятлари бўлиб, Далварзинни ҳам, Эйлатанни ҳам шаҳар сифатида таърифлаш мумкин эмаслигини таъкидлайди. А. Анарбоевнинг фикрича эса, Фарғонадаги майдони 4-5 гадан кам бўлмаган, истехкомли бўлган, ривожланган муҳофаа тартибига эга бўлган барча пунктлар қишлоқ хўжалик атрофи, ҳунармандчилик ва савдо-сотик марказлари бўлиб, шаҳар мақомига даъвогар бўлиши мумкин³⁶.

Тарихшунослик нуқтаи назаридан Фарғона водийсида шаҳарларнинг ўрганилиши натижалари, мавжуд илмий қарашлар ва ёндашувлар А.С. Сағдуллаев ва И. Йўлдошевларнинг мақоласида кўриб чиқилган³⁷.

Б. Эшов минтақа ҳудудларида амалга оширилган археологик тадқиқотларни умумлаштириш асосида

мил.авв. I минг йилликнинг бошлари ва ўрталари Ўрта Осиё шаҳарлар тарихида куйидаги ўзгаришлар бўлиб ўтганлигини таъкидлайди:

– қалъалари бўлган йирик марказларнинг ривожланиш аънаналари Жанубий Туркменистонда (Ёзтепа, Аравалитепа) кузатилади, аммо бундай марказлар узлуксиз, умумий ҳимоя деворларига эга эмас эди. Бу белгиларга кўра, бундай режа маълум маънода бронза даврига бориб тақалади;

– мил.авв. I минг йилликнинг бошларида Бактрия ва Суғдиёнада ўлчамлари жиҳатдан унча катта бўлмаган аҳоли масканлари бунёд этилади, шу билан биргаликда Жанубий Суғддаги Сангиртепанинг ташқи муҳофаа девори 10 метр қалинликка эга. Ёдгорликнинг ўзи эса 3 гектар майдондан иборат;

– мил.авв. I минг йилликнинг бошларида Бактрияда шаҳар шаклидаги йирик ёдгорликларнинг мавжудлиги кузатилмайди. Мил.авв. IX – VIII асрлар мобайнида Бактрия аҳолисининг бир қисми (А.С. Сағдуллаевнинг фикрича), Амударёнинг ўрта оқими, Хоразм ва Қашқадарё воҳасигача жойлашади;

– мил.авв. IX – VIII асрлар Марғиёна, Бактрия ва Суғд шаҳарлари тарихида сезиларли ўзгаришлар бўлиб ўтиб, қалъаларга эга, мустаҳкамланган, йирик марказлар шаклланган³⁸.

Таҳлил қилинган маълумотларга асосланиб куйидаги хулосаларни чиқариш мумкин:

44-47; Ўша муаллиф. Қадимги Фарғонада илк давлатчилик илдизлари // *O'zbekiston tarixi*. – Тошкент, 2002. – № 1. – Б. 21-32; Анарбаев А.А. Ахсикент в древности и средневековье // *СА*. – М., 1988. – № 1. – С. 113-116.

³⁶ Анарбаев А.А. Урбанистические традиции Ферганы // *Изучение культурного наследия Востока*. – СПб.: Знание, 1999. – С. 65-66.

³⁷ Сағдуллаев А., Юлдашев И. К вопросу о ранних городах и государствах долины Ферганы // *O'zbekiston tarixi*. – Ташкент, 2009. – № 3. – С. 54-60.

³⁸ Эшов Б. История формирования и развития раннегородской культуры Средней Азии: Автореф. дисс. ... док. ист. наук. – Ташкент: Институт истории АНРУз. 2008. – 30 с.

– мустақиллик йилларида бронза асри ва илк темир даври тарихига бағишланган бир қатор муҳим тадқиқотлар амалга оширилган. Уларда қадимги шаҳарсозлик – урбанизация тарихи тадқиқининг айрим масалалари таҳлил қилинган, турли нашрлар мазмуни асосан археологик йўналишга эга;

– урбанизация жараёнлари муаммолари бўйича хилма-хил назариялар, илмий адабиётларда турлича ёндашувлар мавжуд бўлиб, қадимги шаҳарсозлик хусусиятлари ва анъаналари масалалари, уларнинг ривожланиш динамикаси, ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий функциялари турли ҳудудлардаги урбанистик жараёнлар билан боғлиқ ҳолда киёсий ўрганишни тақозо этади;

– мустақиллик йилларида Ўрта Осиё шаҳарларининг босқичма-босқич

ривожланишидаги тарихий хусусиятлар, шаҳарлар тарихини даврлаштириш муаммоси аниқроқ асосланди;

– XX асрнинг 90-йиллари – XXI аср бошларида Ўрта Осиёнинг қўшни вилоятлари шаҳарсозлик маданиятларининг ўзаро алоқалари ва таъсири каби долзарб масалалар таҳлил қилинди. Бу борада илмий қарашлар ва ёндашувларнинг ўзгарганлигига қарамасдан, бронза асри ва илк темир даври шаҳарлари тарихшунослиги мавзуси махсус тадқиқот объектига айланмади;

– XXI аср бошларидаги илк шаҳарлар тарихига бағишланган тадқиқотларда совет даврида илмий қарашларнинг мазмун-моҳиятига танқидий баҳолар бериш билан бирга, мавжуд назариялар ва ёндашувлардаги ижобий жиҳатларни ажратиб кўрсатиш зарурати таъкидланади.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ртвеладзе Э.В. Цивилизации, государства культуры Центральной Азии. – Ташкент, 2005; История государственности Узбекистана / Отв. ред. ЭВ. Ртвеладзе, Д.А. Алимова. – Ташкент: Узбекистан, 2009. – Т. 1; Қадимги давлатчилик ва урбанизация (тарихий лавҳалар) / Маъс. муҳаррир. Р.Х. Сулаймонов. – Тошкент: Mumtoz so'z, 2010 ва бошқа.
2. Аскарлов А.А., Ширинов Т.Ш. Ранняя городская культура эпохи бронзы юга Средней Азии. – Самарканд: Институт археологии АН РУз, 1993. – 162 с.
3. Мамедов М. Памятники эпохи бронзы и раннего железа Бактрии и Маргианы: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Алма-Ата, 1991. – 25 с.; Ширинов Т. Раннегородская культура эпохи бронзы Юга Средней Азии: Автореф. дисс. ... док. ист. наук. – М., 1993. – 49 с.
4. Мамбетуллаев М. Хорезм и контакты с кочевниками // В сб: Археология и история Центральной Азии. – Самарканд, 2004. – С. 97-102.
5. Вайнберг Б.И. Памятники Куюсайской культуры // Труды ХАЭЭ. – М.: Наука, 1979. Т. XI. – С. 7-76.